

КАТЕГОРІЯ ПРАВДИ ЯК САМОДОСТАТНІЙ СТРУКТУРАНТ ПОЕТИЧНОЇ СПАДЩИНИ ІГОРЯ МУРАТОВА

Поетичну творчість видатного харківського поета, прозаїка, драматурга, літературного критика, публіциста Ігоря Муратова (1912-1973) до 1964 року (саме в цьому році вийшла книжка віршів «Осінні сурми») можна назвати поезією соціалістичного реалізму. Героєм його творів виступала людина, що перебувала на передових рубежах творення соціалістичної цивілізації. Ігор Муратов, як і більшість письменників того часу, дотримуючись засад соціалістичного реалізму, правдиво, історично конкретно зображував дійсність в її революційному розвитку, поєднану з завданням виховання трудящих у дусі соціалізму.

До сьогодні категорія правди у творах радянського письменника Ігоря Муратова залишається поза увагою дослідників. Мета нашого дослідження – розглянути аспекти світоглядного осмислення та релевантної вербалізації категорії правда в поезії Ігоря Муратова доби соцреалізму відповідно до концептуальних та художніх пріоритетів митця.

Теоретико-методологічною базою дослідження стали роботи вітчизняних дослідників, присвячені теоретичному розумінню категорії правда (О. Галича, В.Іващенко, М.Наєнка, І.Стебун).

Естетика кожної культурно-історичної доби характеризується преференціями тих чи інших буттєвих доміант, що зумовлене станом світоглядного осмислення сенсів існування людини як індивіда й представника соціуму. Соцреалізм у своїх філософських та естетичних програмах акцент поставив на образі героя-робітника, що прагне відтворити глибинний зміст соціалістичних перетворень. Ці концептуальні рівні відповідним чином втілилися в художніх текстах, зокрема поезії як мовно-естетичній репрезентації суголосних часові світоглядних кодів.

Поняття правда є синтетичною категорією, що екстраполюється в площині філософії, етики, мистецтва, репрезентуючи насамперед таку смислову доміанту, як відповідність абсолютній істині. Через це правда ототожнюється з істиною як беззаперечною буттєвою цінністю й утворює концептуальну пару правда – істина, у якій маємо щільний асоціативно-смисловий зв'язок компонентів [6; 23]. Соцреалізм як світоглядна й естетична система вивів категорію правди на рівень моральної й мистецької цінності, покладеної в основу ідеальних суспільних відносин і справжньої художньої вартості, тобто визнавши правду і правдивість підґрунтям досконалого. Правда як суспільна реальність є кінцевою метою боротьби трудящихся за краще життя, що передбачає справедливе світовлаштування за законами соціальної рівності, братерства, чесності, віри, любові. Відсутність правди або нехтування нею протирічить істині, отже руйнує справедливість у соціумі, а також красу в мистецтві [7; 13].

Першим в українській поезії осмислив правду як силу й ознаку ідеального світовлаштування Тарас Шевченко. Після нього продовжують це робити І.Франко, Л.Українка, М.Коцюбинський.

У двадцятих роках літературний розвиток спрямовує в країні провідна сила радянського мистецтва – Комуністична партія, яка закликає письменників до зображення правди життя в світлі ідеалів соцреалізму. Таким чином з'являються ідейні твори П.Тичини, В.Сосюри, М.Рильського, О.Влизька, Л.Первомайського, П.Панча, І.Муратова, А.Малишка, В.Мисика.

А. Синявський, аналізуючи соцреалістичне мистецтво, зазначає: «Головним принципом соціалістичного реалізму стає – вірність правді життя». [9; 23]. «Комуністам завжди і за всіх обставин потрібна правда» – вказував М.С.Горбачов у Політичній доповіді ЦК КПРС з'їздові [9; 45].

Новий тип письменника – письменника-громадянина, патріота й інтернаціоналіста, активного учасника процесу соціалістичної перебудови, митця, який сформувався за два десятиліття після Жовтня, бачить і відтворює дійсність у її історичному русі, соціальній зумовленості і реальних життєвих зв'язках. Саме таким митцем, письменником яскраво визначеної творчої індивідуальності в українській літературі був і Ігор Муратов.

Він, як і більшість письменників того часу, дотримуючись засад соціалістичного реалізму, правдиво, історично конкретно зображував дійсність в її революційному розвитку, поєднану з завданням виховання трудящих у дусі соціалізму.

Г.Соловій, досліджуючи філософські аспекти творчості Муратова, визначає правду центральним кодом Муратовського тексту, який концентрує інформацію трьох рівнів: етно-культурного, історичного, загальнолюдського (універсального) [8; 18]. Пошук правди ліричним героєм, нехтування нею в суспільстві, наслідки буття без правди стали провідними мотивами Муратівської поезії, що зумовило інтенсивну поетизацію слова правда на лексико-семантичному, стилістичному, дискурсивному рівнях.

Семантичні рівні ідеалами правда в соцреалістичному контексті І.Муратова продукують такі смисли: небайдужість, слава життя, боротьба, віра в майбутнє, «вище начало», воля. Ці ознаки формують значеннєву структуру концепту правда в ідіолекті митця, визначають емотивно-оцінні рівні його контекстного оточення. Ядерним смисловим компонентом концепту можна вважати теми «слави життя», «об'єднання», «волі», які зумовлюють семантику контекстних інтерпретацій слова правда в усій поезії Муратова: *«Нехай над світом тіні хмурі, / на зло їм славимо життя»*; *Треба ж спитати: десять – яких? / Десятеро – дужих і молодих! / Десять комсомольців бригада – ого!.. / Разом на роботу... / Гарт один – і мета одна...; Це – правда: ми прагнемо слави, / і кожен з нас вірить у неї...; Не усіх поіменно згадають історики, / та навіки безсмертне ім'я – комунізм; Іду – ні кінця, ані краю / розкутим просторам нема, / і кращої пісні не знаю / про волю, ніж воля сама; І зрікатися звабних вигод, / і на штурми ходить – / І всеза те ж саме, за те ж саме: / за праву, за волю, за робочий наро;*

Життя б віддав у сутичці тотальній, / коли моїй землі многотраждальній / неволею загрожувє орда; Найгірша згуба – це жадоба слави...» [5; 117].

Муратовська рецепція концепту правда увиразнюється введенням у поетичний мікроконтекст смислових корелятивів слава, сила, сонце, які формують асоціативне поле можливих значень концепту за рахунок спільних сигніфікативних, аксіологічних, емотивно-оцінних компонентів: правда / справедливість – воля – свобода – слава – сила – ментальні цінності українців, які виборювалися або виявлялися впродовж усієї національної історії.

Складниками смислової структури ідеалами правда в Муратова також є компоненти істина, любов, які формують приядерну зону концепту, розширюючи його асоціативно-семантичне поле. Така інтерпретація властива слову правда в контекстах, сюжетно-смисловим компонентом яких є біблійні мотиви, а також в інтимізованих монологіях-зверненнях до Бога: *«Я був не людиною. Боже! / Рабом безсловесним. О люди; Стоймо неуклінно, / до небес – тополино, промінно, / у кривавих сльозах по коліно – / у шалених надіях своїх; Та речуть слова пророчі, / Слухай правду, Русь свята.../ Постраждаю за Христа» [5; 72].*

Слово правди – це слово Божої істини, любові, праведності, моралі, душевної щирості, що для християн задекларовані як основні цінності, проповідування яких є місією не лише Христа й духовників, але й митців, зокрема поетів.

В естетичній парадигмі соцреалізму письменники були підняті на роль служителів народу, захищаючи його щастя, добробут, наближаючи суспільний прогрес. Саме таке завдання літератури висував і Ігор Муратов, тому слово правди (істини) є для нього засобом впливу на суспільне життя народу, країни [7; 21]. *«Звертаючись до теми призначення поета, – коментує Є. Прісовський, – Муратов вдається до заперечення – заперечення того людського загалу, який не вміє цінувати слово правди, щирості, любові» [6; 90].* Іntenціонально важливою для Муратова стає проблема пошуку істинних цінностей, серед яких і правда, яку поетові треба нести людям, пробуджуючи їх свідомість. Мовна картина поета відтворює цю естетичну настанову формуванням лексико-граматичного комплексу, що обслуговує мотив місія поета, домінантою якого є образ слово правди, а компонентами – дієслова, у яких реалізовано семантику мовлення: *возвістити, говорити, молитися, озватися, пророчити, розмовляти, сказати, учити та ін.*

Така ж динаміка внутрішньої рефлексії щодо перспективи віднайдення правди у світі простежується в поезії Муратова останніх років життя: *«Прагну сонця! В травні... в грудні / На світання... пополудні...; Творю, руйную, мучусь, і люблю, / і не спинюсь, аж поки серцем стихну; / Хто не кохав – не жив на цій землі» [5; 38].*

Ігор Муратов від цілковитої безнадії, самозаперечення, критичної самооцінки, трагізму зрештою приходить до віри в беззаперечну перемогу правди: *«Я егоїст: за правду хочу вмерти. / Отак схотів – за неї і помру» [5; 308].*

Стилістика контрасту властива всьому поетичному дискурсу Муратова, що є, по суті, метамонологом людини, яка прагне пізнати світ і себе через пошук вічних істин, ідеалів, цінностей. Чи існують ці істини й ідеали, що визначає їх вартість у буттєвих координатах індивіда й суспільства – ці питання не завжди мають відповідь у Муратова, який намагається зрозуміти основи людського буття, протирічно йдучи до істини: через зневіру, сумніви, заперечення, але врешті з вірою у вічність і непорушність духовних цінностей, що й утримують сонце правди на землі: *«Хто вміє красно вмерти / – той буде вічно жити»* [5; 309].

Концепт правда в Муратовському ідіолекті формує такі антиномічні кореляти: правда – неправда; правда – лихо; правда – брехня; правда – горе; правда – неволя.

Шукання ліричним героєм правди стало одним із провідних мотивів творчості І.Муратова. І хоча М.Наєнко, коментуючи здобутки поезії Муратова, визначає її певну наслідувальність, публіцистичність, декларативність і тому малохудожність, у якій *«лиш зрідка ... могли з'явитися якийсь справді оригінальний образ чи зумовлене реальністю поривання ліричного героя»* [4; 150], усе ж констатуємо певне оновлення Муратовських образних кодів у подальших індивідуально-авторських моделях.

У смисловій структурі концепту правда в рецепції Муратова ядром визначаємо щастя як *«стан найвищого, повного задоволення й радості»*, *«талан»* [6; 84], однак щастя не особисте (індивідуальне), а людське, загальне, всенародне, що і є провідною метою борців за правду: *«Комуніст! Скільки труднощів, скільки простору / В тих, що перші будують в будиночку міст... / Не усіх поіменно згадають історики, – та навіки безсмертне ім'я – Комуніст; І поки так у світі буде / А не інакше, - буде й світ, - І сіль землі, робочі люди, / що вклали в землю кров і піт; За друга друг, / за брата брат / У битвах вікопомних / За владу Рад / – За владу Рад / – У лавах літ невтомних; Я за те, щоб рід людський / У достатку множився / І за хліб насущний свій / Радісно тривожився; Зрілість братерства – джерельні глибини без дна, / Вічність братерства – ні краю нема, ні межі, / Стійкість братерства – метал, що не знає іржі»* [5; 40].

Правда ототожнена із волею, добробутом, повноцінним життям звичайних людей, тому вона повинна бути спільною, єдиною для всіх, а не привілеєм обраних. Однак правда як загальне щастя не прийде, якщо її пасивно чекати, не завойовуюючи та виборюючи. Через це заклик до активних пошуків правди, пробудження народної свідомості, виведення її із стану очікування, стає основним мотивом, що формує ідейні настанови поезії Муратова та їх відповідну художню репрезентацію: *«Ох і треба ж, ох людоньки, треба / Ще під мури нові нам копати і копати котловани, / І зрікатися звабних вигод, / І на штурми ходить – / І все за те ж саме, за те ж саме: / За правду, за волю, за робочий народ; На скрижалі запишемо втрати, / Славу перших до лав беручи: / «Уперед, хто не хоче конати...» / хто на сонці гартує мечі!; Що значить «треба» / Рабство чи свобода? / О,*

як мені отих сліпих і нищих шкода, / Для котрих це – і мука, і тягар... / Та як же ти збагнеш світів незнаних чар, / як на віки життя продовжиш смертне / Коли буття твоє внормовано-інертне?» [5; 308].

У Муратова правда є вищою метою революційної боротьби за кращу долю народу (отже, волю й щастя), тому важливим для поета є заклик до цієї боротьби, активізація народної свідомості: *«О сестри й братове! / Ви чуєте? Стогнуть голодні. / Розчавимо війни сьогодні, сьогодні, сьогодні, / І завтра ж удосвіта в поле – засіймо пустелі» [5; 367].*

Муратов збуджує енергію на революційну, тобто активну боротьбу за правду – не ідею, а реальність. Маємо лексико-семантичні зміни дієслівного оточення концепту: від лексем із семантикою мовленнєвих актів (благовістити, возвістити, говорити, учити тощо) до лексем із семантикою активних дій: боротись; бурхнути; збудувати (опліт правді); ламати, палити (неправду); рівняти; розірвати; служити; спалити (неправду); ставати; стріляти тощо.

І.Муратов вивичує пріоритети правди як зброї проти брехні. Правдивість, щирість, чесність – якості сміливої, соціально активної особистості, що тільки почала формуватися в тогочасному суспільстві. Розуміючи, що правдивість як високий рівень розвитку індивідуальної свідомості не є властивістю колективної свідомості українців, які історично звикли жити за законами неправдивого суспільства, Муратов-поет вирішував серйозне соціально-психологічне завдання, що полягало у формуванні тих внутрішніх якостей свідомості читача (робітника), які дозволять йому осмислити своє нецивілізоване життя й захотіти протистояти цьому, прагнути кращого. Одним із факторів художньо-естетичного впливу автора на свідомість реципієнта є створення контекстного аксіологічного рейтингу ідеалема правда, вербалізованого комплексом антитетичних правді понять. Правда є найвищою цінністю, що протистоїть біді, бідності, брехні, гніту, горю, дармоїдству, жаху, злидням, зраді, кривді, лжі, лиху, лицемірству, лукавству, неволі, недолі, нужді, пересудам, підлості, п'янці, погорді, приниженню, смерті, страхові, фальші, хитрості тощо: *«Нам кажуть: «Вас давно забули / І в ріднім краї прокляли». / А ми не вірим їм, проклятим, / І будем вперті, як були, / Бо й тут, за їх колючим дротом, / Ми вільне серце зберегли» [5; 402].*

Активізована поетами соцреалістичного дискурсу концептуалізація правди зазнала еволюційного розвитку в продукуванні нових смислів та творенні різноманітного тропеїстичного ландшафту контекстного функціонування ідеалема. Особливої лексико-семантичної інтенсифікації в художньому контексті набули епітетні характеристики слова правда, що зафіксовано в Словникові епітетів української мови [9; 204], серед яких такі: безрадісна, безсмертна, безцінна, Божа, болюча, велика, вигадана, висока, всенародна, всевітня, гірка, глибока, гола, грізна, дійсна, довершена, жахлива, жива, жорстока, золота, істинна, людська, мудра, мужня, невесела, незабутня, неприкрашена, неспалима, нетлінна, оголена, пророча, реальна, розстріляна, розумна, світла, світова, свята, священна, сердечна, скажена,

сліпуча, страшна, сувора, сумна, терпка, трагічна, тяжка, Христова, чиста, щира, ясна (усього понад 80 номінацій разом із оригінальними, індивідуально-авторськими).

З одного боку поетична творчість І. Муратова навічно відкрила для читачів святе прагнення до свободи реальної й надто свободи душі. Правда історичного факту й правда художня, що у творах інтегровані міцно, дали змогу автору не тільки правильно відобразити дійсність, а й глибоко проникнути у внутрішній зміст подій, уміло стати на позиції передових естетичних ідеалів. Адже тільки у правді – найвища краса мистецтва слова, а неправда в літературі руйнує її зв'язок із життям [8; 89].

Письменник ставив перед собою завдання (воно, по суті, стало наскрізною художньою концепцією творів) про суворе дотримання життєвої й художньої правди і саме завдяки цьому, кажучи словами Володимира Брюггена, «... вірші Муратова стали чистим, простим, може страшним, але правдивим дзеркалом життя» [2; 46].

Література

1. Антологія концептів / [под ред. В.И.Карасика, И.А.Стернина]. – М. : Гнозис, 2007. – 512 с.
2. Галич О. Теорія літератури : [підруч.] / Олександр Галич, Віталій Назарець, Євген Васильєв. – К. : Либідь, 2008. – 488 с.
3. Іващенко В. Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецтвознавчої термінології) : [моногр.] / Вікторія Іващенко. – К. : Видав. дім Дмитра Бураго, 2006. – 328 с.
4. Мойсієнко А.К. Слово в аперцепційній системі поетичного тексту : Декодування Шевченкового вірша / А.К. Мойсієнко. – К., 2006. – 304
5. Муратов І. Вибрані поезії: у 2-х т. – Т.1. – / І. Муратов. – Т.2. – К., 1972. – С. 73 – 78
6. Петров С. Проблема человека и литературы социалистического реализма / С. Петров. // Концепция человека в эстетике социалистического реализма. – М. : Мысль, – С. 5 – 32.
7. Петров С. Социалистический реализм. История. Теория. Современность / С. Петров. – М. : Сов. писатель, 1984. – 470 с.
8. Словник епітетів української мови [уклад. С.П.Бибик та ін.; за ред. Л.О.Пустовіт]. – К : Довіра, 1998. – 432 с.
9. Социалистический канон / ред. Х.Гюнтера и И.Добренко. – СПб. – : Академ. проект, 200 – 1040 с.
2. Стебун І. На головній магістралі / І. Стебун // Мистецтво, гуманізм, сучасність. – К.,1965. – С. 175 – 257.
3. Тлумачний словник української мови / [за ред. проф. В.С. Калашника]. – Х.: Прапор, 2005. – 992 с.

Анотація

У статті представлено детальний аналіз категорії правди у поетичній спадщині Ігоря Муратова, а також досліджуються аспекти світоглядного осмислення та релевантної вербалізації концепту правда в поезії соцреалізму відповідно до концептуальних та художніх пріоритетів поета.

Ключові слова: правда, істина, соцреалізм, буття, концепт, ідеалема, ідіолект, семантика, смислове наповнення, контекст.

Аннотация

В статье представлен детальный анализ категории правда в поэтическом наследии Игоря Муратова, а также исследуются аспекты мировоззренческого осмысления и релевантной вербализации концепта правда в поэзии соцреализма в соответствии с концептуальными и художественными приоритетами поэта.

Ключевые слова: правда, истина, соцреализм, бытие, концепт, идеалема, идиолект, семантика, смысловое наполнение, контекст.

Summary

In the article the detail analysis of the truth category in Igor Muratov`s poetic heritage has been presented and also the aspects of the philosophical understanding and relevant verbalization of the truth concept in the poetry of socialist realism in accordance with the poet`s conceptual and artistic priorities have been investigated.

Key words: truth, true, socialist realism, being, concept, idealema, idiolect, semantics, semantic content, context.